

דמות הרב בצפון אפריקה ואופי פסיקתו, כדגם לרבנות אחרת

הקדמת הרב חזן לספר "חכמי אלג'יריה"

באלבום אשר בו ריכזו הרב חזן מסמכים חשובים, קורות חיים ותעודות שונות, מצאנו דף, ובו כתובים בכתב ידו הדברים הבאים, שהם כעין הכרזה, מסר שרצה להעביר:

דמותו של רב כמנהיג רוחני

ה"אני מאמין" של הרב א. חזן:

ההלכה היא אופה של תורה.

ולא נשתמרה תורה אלא בכוחה

של ההלכה, וכל השירה

והפיוט, ההגות והאמנה לא

נתקיימו אלא בזכותה.

דבוקה וצמודה האצדה

בהלכה, ואין לה קיום בלעדיה.

האצדה כשהגת התלוייה

באחזת ההלכה, והמפריד

ביניהן מכפה את מאור

היהדות הבודד כשהגת.

כפי שראינו לעיל מן הדברים שנשא בון ליר, דמות הרב בישראל ואופי הפסיקה בימינו היה נושא שהטריד מאוד את הרב חזן בערוב ימיו. נראה שעולם הרבנות אשר נגלה לו בארץ, ושאותו למד להכיר היטב במשך השנים, לא תאם ברוחו את תמונת עולם הרבנות שקלט וספג בצפון אפריקה. משחר ילדותו ינק הרב חזן ממסורת רבנות צפון אפריקה. אביו, הרב מחלוף חזן, שבא ממשפחת רבנים ידועה מדרום מרוקו, נטע בו את יסודות לימוד התורה, ובאישיותו ובהליכותיו היווה עבורו דוגמה חיה לאב ולרב בישראל. בגיל צעיר מאוד נשלח ללמוד בישיבות "עץ חיים" באוראן ובאלג'יר, שם גובשה ועוצבה אישיותו הרבנית לאור תורת מוריו-רבניו: הרב דוד אשכנזי והרב יצחק ראש, כפי שסופר בפרקי הספר הראשונים.

כשהגיע לארץ, למד הרב חזן את כללי עולם הרבנות בארץ ואת שפתו המיוחדת, אך לא תמיד היה שלם עם רוחו ומסריו. יש לציין שעובדה זו לא מנעה ממנו – באהבתו ובפתיחותו הרבה – ליצור במשטרה ובבתי הסוהר צוות רבנים מגובש, שהיה מורכב מרבנים מכל קצות הקשת הדתית והפוליטית.

בחג האורים התשס"ב, כשנה לפני פטירתו, כתב מאמר בנושא זה, ששימש הקדמה לספר "חכמי אלג'יריה" – התרגום הצרפתי לספר **מלכי ישורון** של הרב מרציאנו.¹ הגיגים אחרונים אלו, אשר יצאו מעומק לבו, מהווים מעין צוואה רוחנית, מעין זעקה.

...

ניתן להגדיר את היצירה הזאת ספק כרשימה שמית כללית, וספק כסקירה מהירה המציגה את הנוף הרבני באלג'יריה. שכן דמויות רבות מקרב הרבנים המוזכרים בספר היו ראויות בהחלט למחקר מונוגרפי משלהן. זאת, בגלל שהרבנים האלה גילמו ביצירותיהם, במומחיות רבה, את תורת ישראל. פסקי ההלכה שלהם חובקים זמן הנמתח לפי ממדיה של ההיסטוריה היהודית, ומשתרעים לכל קצוות המרחב הגיאוגרפי היהודי.

באופן אישי, ובתור רב שנולד וקיבל את הכשרתו באלג'יריה, אני מיצר על כך שהענקים האלה, שהם השורשים והמעיינות שלנו, מוצנעים בדרך כלל יתר על המידה.

יצירתם של אבות ההלכה האלה, שחרשה את כל השדות שבהם דרכה כף רגלם של בני עמנו, מונחת לה על רגב עפר כעומר השכחה, כאותה שיבולת עזובה ...

ענקים אלה, המכונים "ראשונים" בלשון ההלכה, אותם הקדמונים שהקדימו את ה"שולחן ערוך" כמו הריב"ש, התשב"ץ מאלג'יר, רבי אפרים אנקאווא רבה של טלמסן, ועוד, הגיעו לחופי אלג'יריה במאות השלוש-עשרה והארבע-עשרה, במנוסתם מהדיכוי של ספרד הנוצרית, יחד עם כל הרבים שבאו בעקבותיהם ... אלה הם האבות שהיו צריכים להטביע את חותמם, להשפיע ולהזין את תרבות ההלכה של ימינו.

אנו בדעה שבתקופה זו שאיבדה לפעמים – כך נדמה – את ציוני הדרך שלה, ולמעשה – את מקוריותה הראשונית, על-ידי הקצנה שאין לה כל הצדקה, היינו יוצאים נשכרים אילו היינו מחזקים את זיקתנו למקורות אלו. הם יכולים להוות סולם יציב עבור כלל הציבור היהודי, להקנות איזון חדש בקיום המצוות ובניסוחן, ולאפשר תיקון בזכות החיבור לשורשים.

אני רוצה להבהיר: אני מתכוון לאותם החידושים שהורכבו בכפייה על מצוות מעשיות, ואשר צצו להם לפתע פתאום, בלי לדעת מאיפה, ממתי ועל סמך מה ... זהו עומס מיותר, המכביד על ההלכה ללא כל הצדקה ... על-פי רוב זה הורס את המסגרת הראשונה של הדין, או לפחות מעוות אותה לבלי הכר. כל זאת, למרות העיקרון שנוסח בקול שופר, ושהושמע פעמים רבות בתלמוד ומעל כל הדפים בספרות השו"ת של ענקי ההלכה מכל הדורות:

- "כל המוסיף גורע" (סנהדרין כ"ט ע"א);

- "טוב עשרה טפחים ועומד ממאה אמה ונופל" (אבות דרבי נתן א');;

- "כוח דהיתרא עדיף" (ביצה ב' ע"ב).

---

¹ מר ז'אק אסולין הוציא לאור את התרגום לזכר אביו, הרב בנימין אסולין ז"ל.

ניסוח הדין יכול וצריך לאבד את אופיו המוחלט ואת נוקשותו, כאשר הנימוקים לכך נטועים ביסודות הלכתיים ומעוגנים היטב. "כשם שאסור להתיר את האסור, כן אסור לאסור את המותר" (ירושלמי, תרומות, סוף פרק ה').

רשימת ההנחיות הנ"ל רחוקה מלהיות ממצה. עם זאת, הניסוח הברור והנוקב של ההנחיות הנאורות האלה אינו מאפשר לייחס לרבנות צפון-אפריקה ולחכמיה סוג כלשהו של מתירנות דתית, חס וחלילה. הוא רק מצביע על כך שתלמודם והתנהלותם של הרבנים האלה מעולם לא שימשו בסיס, עילה או מקפצה לאחת מהצורות הרבות של הקנאות או של הכילול.² אמנם היו ביהדות צפון-אפריקה קנאים, אך אלו היו מקרים יוצאי דופן, תופעות אינדיבידואליות. הקנאות הדתית מעולם לא נגעה בממסד הרבני. קרעים ופילוגים, תנועות אידיאולוגיות הניזונות מעמדות של בעד ונגד, תנועות ריסוק שהטילו מרות כמעט עיוורת או שהטיפו לבלעדיות הדעה – אלה הן תופעות שזעזעו יותר את קהילות אשכנז. זה קרה בעיקר בעקבות הסערה הגדולה של תקופת ההשכלה, שעד היום הזה גליה אינם פוסקים מלזעזע את הסובלנות הדתית ולהזיק במשברים שהם מחוללים. הם פוצעים ופוערים סדקים באחוזה של הקהילה, בחווית ה"ביחד" של העולם היהודי המקיים מצוות – אותו "ביחד" פשוט ומשותף, מבורך ובעל ערך דתי, בדיוק כמו שרצו וביקשו עורכי ה"שולחן ערוך".

רעידות אדמה אלה, ותופעות העדריות של הנהירה אל ה-intégrisme שזעזעו את תולדות עם-ישראל, מעולם לא היו נחלתם של הספרדים. אפילו התבערה המשיחית של שבתאי צבי ניזונה מחומרי הדלק שסיפקו לה היערות של מזרח אירופה, בעוד שמכבי-האש הראשונים נמנו דווקא עם שורות הרבנים הספרדיים, בעיקר מצפון אפריקה.

צפון אפריקה אמנם ידעה מחלוקות הלכתיות קשות ונוקבות; ואולם הן תמיד באו לידי ביטוי בלשון נקייה והוגנת. חילופי הדברים לא הגיעו מעולם להרמת קול מסכסכת. יתר על כן: אנו רואים שספרות זו של פולמוסים זרועה במובאות פיוס מהמקרא ומהתלמוד:

- "דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום" (משלי ג: ג);
- "דברי חכמים בנחת נשמעים" (קהלת ט: יז);
- "את והב בסופה" (במדבר כא: יד) - ביטוי סתום, שאחד מפירושו הוא: סוף דבר, אהבה.

דיברנו על הסגנון המשפטי הנהוג סביב מחלוקות, המעיד על איכותו הערכית ואפילו על מידת החמלה של האבות המייסדים של יהדות צפון-אפריקה. סגנון זה הטביע את חותמו הסלחני והאנושי במשך כל הדורות ועד לימינו אלה, ימי השיבה ל"מולדת" צרפת או העלייה לארץ. עכשיו אנחנו מתמודדים שוב עם אותה יהדות, עם אותם מקורות הלכתיים, ואפילו עם אותן האסמכתות ההלכתיות והמשפטיות. אנו מסבים סביב אותו שולחן וסביב אותו "שולחן ערוך",

---

שמירה עיוורת וכוללנית על ההלכה בשלמותה, ללא כל אפשרות להתאימה לזמן ולמקום.

ובכל זאת – זה לא הולך, למרות שהשולחן מכוסה ב"מפה" אשכנזית של הרמ"א.³ אלה כבר לא אותם המזונות! ישנם גוונים של החמרה, נוקשות הלכתית מפתיעה, בכל הנוגע למאכלות אסורים, ובאופן כללי – גישה מחמירה בנוגע לנוסח התפילה, הטקסים, מסורות ומנהגים, שבתות ומועדים, דיני כשרות וטרפה.

בדורנו, הרב מצפון-אפריקה – במיוחד אם הוא וותיק – סובל מעימות מייאש, כמעט, בין המסורת שעליה התחנך ובין חיי ההלכה שהסביבה כופה עליו. הוא ניצב מול ערעור גורף של הרוח והכתוב אשר ספג בבית אבא, בתלמוד תורה (ה"שולחן ערוך") או בישיבה. הוא, שראה את עצמו שלם עם מסורת אבותיו, מרגיש פתאום מבוכה, ועוד יותר מכך – עלבון, ובמיוחד אם הוא תלמיד חכם. יש לתת את הדעת לעובדה משמעותית: בעולם האשכנזי (ולפני זמן מה גם בעולם הבבלי-עירקי) מוציאים לאור, חדשות לבקרים, עשרות "קיצורי שולחן ערוך", כשכולם נדפסים על-ידי רוח תזוית של תחרות הלכתית, עיוורת בחומרתה. אצל הספרדים מצפון-אפריקה שום דבר דומה לא הודפס.

ברצוני להאיר את דברי בכמה דוגמאות המדברות בעד עצמן, ואשר בוודאי יפתיעו קוראים מסוימים:

1. **בשר "חלק"**, או "יותר כשר מכשר", נאכל היום, למעשה, על-ידי כל אדם דתי המכבד את עצמו, אחרת ... כן, אחרת רב השכונה, או פשוט אחיך, בן דודך או אחייך לא יוכלו להסב אתך סביב אותו השולחן.

מושג הבשר החלק קיים אמנם במסורת ההלכתית של הספרדים בצפון-אפריקה. אלא שלפני יותר ממאה שנה, ודווקא בגלל סיבות של הסבה בצוותא ושל סובלנות, קיימו רבני צפון-אפריקה דיון בעיר טלמסן, והחליטו לבטל את הנוהג של הבשר החלק, עם כל דרישותיו ההלכתיות הפוערות סדקים בתא המשפחתי והקהילתי.

"גם אם תחשוב שמחובתך לאכול בשר חלק, עשה זאת באופן אישי ובצנעה, אך לא בפרהסיא, כי שם עליך להתאים את עצמך למה שרוב הקרואים הנוכחים אוכלים – ואפילו אתה רב או אדוק בשמירת-מצוות!"

2. **ציצית קטן**

מיום ליום הופכות הציציות להיות סימן היכר ברור המעיד על מידת אדיקותך, ובמיוחד בארץ, כאשר כל ילד קטן, בעודו פעוט, עוטה את פתילי שלמתו ברגע שהוא מתחיל לחבוש כיפה. ואם אינך לובש ציצית קטן, בין אם מוכנסת בפנים ובין אם פתיליה מתבדרים ברוח, הרי שאתה נמנה מניה וביה עם הציבור החילוני, ובמקרה הטוב – עם המסורתיים הפושרים או עם המתקדמים בסתר לבם. ואולם בצפון-אפריקה הייתה מצווה זו שמורה לחכמים ביותר מקרב הקהילה, לתלמיד-חכם, כי כך החליטו הפוסקים שלנו מלפנים. הפתילים של הציצית עשויים מעשרים ושישה קשרים כגימטרייה של השם המפורש. מטעם זה היית צריך להגיע למדרגה

³ רבי משה איסרליש - הפוסק הגדול מפולין ובן דורו של מחבר השולחן-ערוך - מהמאה השש-עשרה, כתב את הערותיו ל"שולחן ערוך", וקרא להן "מפה".

גבוהה של ידע ושל אדיקות, כדי לשמור מכל טומאה את הציציות, הנושאות את הגימטרייה של השם המפורש.

באשר לי, בהיותי ילד לא לבשתי ציצית, למרות שאבי היה רב. גם כשבגרתי והגעתי לשיבה, לא אני, לא מורי, לא חברי לספסל הלימודים, לבשנו ציצית קטן. אפילו הרב יוסף קאפח ז"ל, מיוצאי תימן, שהיה בוודאי גדול תלמידי החכמים בדורנו, לא לבש ציצית בצעירותו (שאלתי אותו אישית בעניין זה).

3. מזוזה

באזורים שלנו לא קבעו מזוזות בכל החדרים, כמו בחדרי שינה למשל, מאותו חשש לטומאה, בדיוק כמו לגבי הציצית.

4. חזרת הש"ץ על העמידה

בצפון-אפריקה לא הייתה נהוגה חזרת שליח-הציבור על תפילת העמידה, מלבד בתפילת העמידה של שחרית של שבת ויום טוב, אך לא במוסף. הנהוג הזה של השמטת החזרה אינו משקף תיקון או ויתור: הוא נובע מפסק הלכה מפורש, שנקבע פה אחד כמעט, והוא חוזר ונשנה בכל השו"ת של החכמים הגדולים ביותר מקרב רבנינו.

נסו היום ליישם את המנהגים של חכמינו מאלג'יריה בירושלים, בפריס או במרסיי – ותיתקלו בדחייה נחרצת אפילו מצד יהודים ממוצא מזרחי, כגון עיראקים, סורים ואחרים. רוח ההחמרה, המנשבת על יהדות ההלכה של ימינו, דבקה גם בקהילותיהם. עד כמה שתנסו להגיב, לכתוב, להסביר או להוכיח, תיחשבו בעיניהם לאנשים חסרי תקנה שזמנם עבר – אם לא לכופרים מסוכנים שצריך לנדותם.

מאידך, ניתן להביא ולנתח דוגמאות רבות אחרות, ולאוו דווקא של מתינות אלא של הקפדת-יתר הלכתית, הנוגעת לכל שטחי העשייה הדתית בחיי היומיום.

אמרנו את הדברים, ולמרות הכל לא צריך לטעות: כרב שקיבל את הכשרתו באלג'יריה, ובדומה לרבנים אחרים, שרטטנו את קווי דמותנו הדתית והתרבותית על בסיס של נתונים חינוכיים קוטביים: סיני ופריס. כך גיבשנו את אישיותנו, בנינו את חיינו, התמסרנו לפעילות רבנית ונטלנו אחריות על הקהילה על מצע של מתכת, אשר נוסחת התרכובת שלה עלומה, על-פי רוב, ושהותכה בכור היתוך שהוא על טהרת הצרפתיות, כלומר – תרבות תובענית ובולענית, לעיתים מבורכת ולעיתים משחיתה, ולפעמים נגועה בנגע של ניצול המושבות ובנגע האנטישמיות.

הכניסו לתוך הכור הזה את "אבותיכם הגאליים"⁴ ותפילת "מודה אני" של שיעורכם הראשון בתלמוד-תורה; הוסיפו לאחר מכן את ספר "משלי שלמה בן דוד" ואת משלי La Fontaine. הכניסו לתוך התערובת שנתקבלה את פורים שלכם עם מגילת אסתר ואת המחזה "אסתר" של ראסין; צקו את תעודת הבגרות (baccalauréat), עם וולטייר בראשה יחד עם רבי עקיבא;

4 השיעור הראשון בתולדות צרפת של כל ילד, במטרופולין או במושבות, בין שהוא צרפתי ובין שהוא מקרב הילידים, מתחיל כך: "לפנים נקראה ארצנו גאליה, ואבותינו - הגאליים".

הוסיפו עוד את סירובו של מנהל הגימנסיה להרשות לכם להיעדר מהלימודים בשבת, וצמצמו את תפילות היום הקדוש לתפילת המנחה בלבד; הטבילו עכשיו את הדייסה מימי שלטון וישי ואת מעמד היהודים המפלה תחת פטן, ששירתתם והערצתם עד זוב דם בחפירות וורדן; אמרו ⁵Communion במקום "בר מצווה" ... אכן, כמו שאמרתי, כור היתוך על טהרת הצרפתיות, המייצר נתך זהויות.

והרב הצעיר והנלהב נלחם על יהדותו ועל נוסחה יהודית ורבנית משופרת כנגד הפיצול הזה, המעוות עד כדי סכנת התמוססות. הוא נאבק מתוך תאוות דעת תורה, הוא מגן על הפיוט המסורתי, על לחן טעמי ההפטרה והפרשה, מפני הרוח והסער ... רק לא לאפשר ל"חוסר ההסתגלות" של העולם לעקור מהשורש את הסממנים הייחודיים של כל אחד, ובו-בזמן למנוע – אפילו במחיר גבוה – "סינקרטיות" על-ידי יישור קו ברמה הנמוכה ביותר. הנה לפניך, אם כן, תיאור אופייני של רב מאלג'יריה, מהדור שעלה לארץ או שירד לפריס או למרסיי ... גילו נע ביו 25 ל-50 שנה ... ובהתמודדות שלו עם הפנים האחרות של היריעה הרבנית הנפתחת לפניו, בישראל או בצרפת, מתחילה המבוכה לקנן בו; ומכאן, הדרך לתסביך אינה רחוקה.

אני חייב להודות שהמעמד המפלה של היהודים שקבעה ממשלת וישי של צרפת דווקא היטיב עם הנוער היהודי ועם הרבנים באלג'יריה, במיוחד עם אלה שהיו אז בשנות העשרים לחייהם, כמו הרב בנימין אסולין זצ"ל. צרפת שללה אז מן היהודי את כור ההיתוך שלו, וכיבתה את האש שהתיכה תרכובות מאיכות גרועה. עכשיו יכול היה כל אחד יכול לקחת מייד בחזרה ממעמקי הכור את המתכת שלו, דהיינו - את מהותו האישית האמיתית.

כיתות התלמידים שנדחו בידי ממשל פטן שוכנו עתה בבתי הכנסת,⁶ וכך נעצרה הדהירה אל ההתבוללות ואל ההתרחקות מהיהדות, שבפרוס שנות הארבעים הגיעה לקצב מסחרר. היהודים גילו שוב את הכתובת של הרב ושל מורה הדרך, ואת השביל העולה לבית הכנסת ולתלמוד התורה.

והרבנים – צעירים ופחות צעירים – מילאו את תפקידם ועמדו באתגרים באומץ מופתי, וכמו שכבר ציינתי – באמונה, שהיה לה הטעם המקורי הזה של הישן נושן. זו לא הייתה שיבה מאולצת לאתמול המידי, אלא לזמנים רחוקים, ומבטיחים לגבי העתיד: שיבה לאבות המייסדים של הקהילה הצפון-אפריקאית.

התובנה הזאת מאפשרת לי לשחזר את מצבו של הרב אסולין ואת הכשרתו, את סגנון פעילותו הקהילתית ואת איכות מעשהו הרבני, כאילו היא דבקה בו בחגיגות מהידיים האמונות ביותר – דהיינו, מאותן ידיים מיומנות של הראשונים.

ואם בהסתכלות לאחור עסקינן, יש לדעת שמבטו של רב מאלג'יריה נישא תמיד למרחקים, ומתרגע לו על המים הצלולים הנובעים מאבן השתייה – מעשה בראשית. כאשר חוזר הייתי לפעמים מאיזה בית מדרש, וכולי נבוך מהיתקלות עם מנהגים שלא תאמו את מורשת ביתנו הרבני, שהדריכה את כל חיינו, היה אבי עליו השלום, רבי מכלוף חזן ז"ל, אומר לי: "בני,

טכס קתולי דתי הנערך בכנסייה, ובו הנער או הנערה מצהירים על אמונתם בנצרות ומקבלים עליהם את עול הכנסייה. הקהילות פתחו, מיוזמתן, כיתות לימוד בבתי הכנסת עבור התלמידים היהודיים, אשר סולקו מבתי הספר בידי שלטון וישי.

עליך ללמוד, כי בכל פעם שאתה מרגיש ערפול הלכתי הנובע ממחלוקת מהתקופה שלאחר השולחן-ערוך, על מנת לברר ולהחליט איך תנהג עליך להסתמך על הראשונים שלנו. תיישם תמיד את העיקרון הזה בקפידה ... 'והיית נקי מאלוקים ומאדם'."